

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 22 • aralık / december 2024 • 329-350

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1600487

ARAP DİLİ BELÂGATİ'NİN TEMEL İLKELERİ

Basic Principles of Arabic Rhetoric

Hasan UÇAR

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Konya, Türkiye [ID](https://orcid.org/045hgzm75) [ror.org/045hgzm75](https://orcid.org/045hgzm75)

Assoc. Prof., Selçuk University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric, Konya, Türkiye

[✉](mailto:hasan.ucar@selcuk.edu.tr) hasan.ucar@selcuk.edu.tr [ID](https://orcid.org/0000-0003-1995-8414) <https://orcid.org/0000-0003-1995-8414>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 18.09.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

” Atıf / Cite as: Uçar, Hasan. “Arap Dili Belâgati'nin Temel İlkeleri”. *Mütefekkir* 11/22 (2024), 329-350. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1600487>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

ARAP DİLİ BELÂGATİ'NİN TEMEL İLKELERİ

Öz

Her ilmin ilkeleri olduğu gibi Arap dili belâgatinin de kendine özgü ilkeleri vardır. Belâgat ilmi, başlangıçta yazılı olmayan bu ilkeler üzerine inşa edilmiştir. İlkesel düşünme, doğası gereği metinlere hâkim olmuş ve belâgat ilminin gelişim süreci içerisinde bu günlere aktarılmıştır. Lügate ve gramere dair esasların teşekkülü, yoğun çabalar gerektirmiş; dile dair illetlerin tespitinde veri toplamak, külli kaidelerin oluşumunda nirengi noktası olmuştur. Arap dilinin nazari olan bu yönü, İslâmiyet'le kendisini korumaya alacağı ilâhî bir metne kavuşmuştur. Zira Allah'ın kelâmını anlama gayreti bağlamında üretilen teorilerden, sanatların uygulanmasına kadar, doğuşu ve gelişimi kendisinden bağımsız düşünülemez olan belâgatini, temel müracaat kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu çalışma, kendi sınırları çerçevesinde Arap dili ve belâgatinin temel ilkelerini tespit etmeyi ve bunları Kur'ân-ı Kerîm özelinde açıklamayı hedeflemektedir. Külliyyatımızda var olan bu ilkelerin daha önce derlenip incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Belâgatini temelini teşkil ettiği ve tamamına bir çalışmada yer vermek mümkün olmayacağı için özellikle Meânî ilmi kapsamında yer alan ilkeler öncelenmiş ve bu minvalde on beş madde ele alınmıştır. Bu ilkelerin tespiti, üzerine inşa edilecek yapıların tesisi için önem arz etmektedir. Mecelle'nin külli kaidelerinin İslâm hukukundaki konumuna öykünen bu çalışma ile belâgatini temel ilkeleri, eğitim-öğretimde kullanılabilecek prensipler hüviyetine sahip olacaktır. Klasik kaynakların tetkik ve analizi yöntemi ile belirlenen bu ilkeler, ezberlemesi zor olmayan nitelikleri ile öğretimde teyşîr çalışmalarına, cümle kalıplarının ve şablonların sağladığı faydaya eş bir kolaylık kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Kur'ân, Meânî, Küllî Kaideler, İlkeler.

Basic Principles of Arabic Rhetoric

Abstract

Every science has its own principles. These principles are also present in Arabic rhetoric. The science of rhetoric was built on these unwritten principles at the beginning. The principled way of thinking naturally dominated the texts. This has been carried over to modern times through the development of rhetoric. The establishment of the principles of vocabulary and grammar required intensive efforts. Collecting data in the identification of grammatical causes has been the main point in the formation of legal maxims. With Islam, this theoretical aspect of the Arabic language gained a divine text that could protect it. The theories produced in the context of the endeavor to understand the Qur'ân, the main reference source of eloquence is the Holy Qur'ân. The development of Arabic eloquence is not independent from the Qur'ân. This study aims to identify the basic principles of Arabic rhetoric. In addition, the study aims to explain these principles in the specific context of the Holy Qur'ân. There is no previous study that discussed these principles before. It is not possible to cover all the principles in a single study. Therefore, the principles within the scope of the science of Me'ânî have been prioritized because it constitutes the basis of Arabic rhetoric. In this context, this study analyzes fifteen items. The determination of these principles is important for the establishment of the structures to be built upon them. With this study, which emulates the position of Majallah's legal maxims in Islamic law, the basic principles of rhetoric will have the character of principles that can be used in education. These principles identified through the examination and analysis of classical sources, have a nature that is not difficult to memorize, and this will provide the same convenience to facilitate teaching as the benefit provided by patterns and templates.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Qur'ân, Me'ânî, Legal Maxims, Principles.

GİRİŞ

Dil, var oluşundan bugüne insanın en gelişmiş iletişim aracıdır. İnsan, dille var olmuş, varlığının bekasını dil sayesinde sağlamıştır. Dilin fitrî kullanımı, nesilden nesile aktarılmış, doğru ve yanlış kullanıma dair zamanla oluşan gerekçeli olgular, tikelden tümele illet ve ilkelerin tespitine imkân sağlamıştır.¹

Her dilin ve her bilimin belirli illetler üzerine oturan kuralları ve ilkele-ri olduğu gibi Arap dili ve belâgatinin de kural ve ilkeleri vardır. Belâgat bu ilkeler üzerine inşa edilmiş, oluşum aşamasında ifade edilmese de tanımlar, taksimler vb. bu çerçeve ilkelere bağlı olarak tartışılmıştır.

Arap dili belâgatinin ilkeleri içerisinde “İstiaarenin alakası müşabebet-tir.” veya “Yalanda mecaz aranmaz.” şeklinde ifade edilebilecek küllî kaide-ler olduğu gibi “Akli mecaz, hakiki failden gayrisına yapılan isnattır.” şeklin-de üzerinde ittifak edilmemiş ilkeler de bulunmaktadır.²

Belâgat ilkeleri, Arap dilinin gramer ilkelerinden bağımsız değildir. Bu ilkeler, dilin kuralları üzerine inşa edildiği için aralarında tenakuz olması düşünülemez. Nitekim *العَرَبُ إِذَا جَاءَتْ بَيْنَ الْكَلَامَيْنِ بِجَحْدَيْنِ كَانَ الْكَلَامُ إِخْبَارًا* “Araplar iki cümlede iki olumsuz kullandıklarında ifade olumlu bir haber cümlesidir.”³ şeklinde nefye dair bir nahiv ilkesi veya *لَا يَلْزَمُ مَنْ نَفَى التَّفْضِيلَ نَفَى الْمُسَاوَاةِ* “İsmi tafdülin nefyi, vasfa eşit bir nefyi gerektirmez.”⁴ şeklinde nefye dair bir sarf ilkesi, haber ve isnâd ile ilgili meânî ilminin küllî kaideleriyle bütünlük arz etmektedir.

Belâgat üç farklı disipline ayrılmaktadır. Anlama dair yapı taşlarını oluşturan ve bunların varyasyonlarını çalışan meânî, bir manayı hakikat dışında veya hakikatle birlikte hakikat dışı bir başka metotla ifade etme yöntemlerini ele alan beyân ve ifadeyi sanatsal açıdan güzelleştirmeyi ilke edinen bedî’ ilminden farklı olarak edebiyatın temel konuları ele almaktadır. Bu perspektiften bakıldığında meânî, kurallar ve ilkeler bakımından diğer iki disipline göre nispeten daha zengindir. Bu nedenle çalışmamızda meânî ilmi çerçevesinde ilkeler belirlenmiş ve bunlara Kur’ân-ı Kerîm’den örnekler verilmiştir.

Belâgat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’i anlama gayretiyle doğmuştur. Kutsal ki-

¹ Abdurrahman b. İshak Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâci, *el-İzâh fi ilelî'n-nahvî*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 65; Mehmet Emin Güzel, *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İlet Kuramı*, (Konya: Kitap Dünyası, 2002), 14.

² Menâhicu câmiati'l-Medine, *el-Belâga* (Medine: Câmîatiü'l-Medine, ts.), 296.

³ Ebü Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957), 4/77; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Mu'terakü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1988), 1/327.

⁴ Eyyüb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûk el-lugaviyye*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 98.

tap merkezli bu yaklaşım, doğal olarak îcâzıyla belâğatin uygulama sahasıdır. Bu bağlamda çalışmamızda belâgat ilkeleri maddeler halinde işlenmiş ve ilk kelimesi, ilk cümlesi ve ilk sûresinin îcâzıyla, muhataplarını büyüleyen Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler verilmiştir. Zira o Kitâb'ın ilk kelimesi; hakikat anlamını haiz, zaman ve şahıstan bağımsız, sadece nimetlere şükrün değil, tüm varlığa dair kadirşinaslığın dilde tezahür ettiğini ifade eden bir mastardır. İlk tümcesinin mastarla başlayan bir isim cümlesi olması, yaratıcıdan insana uzanan mesajın ilk ifadesinin varlığına muvafık şükrü şamil ve sabit kadem bir tarzda istimrarını ifade eden hamd ile tezahür etmesi ve cins bildiren harfi tarifi hamde layık bütün türleri ihata etmesi, belâgat ilkelerinin pratik alanı olarak ilâhî kitabın seçilmesinin en önemli gerekçesi ve îcâzına küllî kaideler veçhesinden bir perspektif çizmeyi merkeze alan çalışmanın amacı olmuştur.

1. BELÂĞATİN TEMEL İLKELERİ

1.1. Her Belîğ Söz ve Söz Sahibi Fasihtir; Ancak Her Fasih Belîğ Değildir

إِنَّ كُلَّ بَلِيغٍ، كَلَامًا كَانَ أَوْ مُتَكَلِّمًا، فَصِيحٌ؛ وَلَيْسَ كُلُّ فَصِيحٍ بَلِيغًا⁵

Belâgat kapsam olarak fesahatten geniştir. Zira *مُعَاطَبَةُ الْكَلَامِ لِمُتَمَتِّضِي الْحَالِ مَعَهُ* şeklinde tanımlanan belâğatin tanımında fesahat şart olarak zikredilmiştir.⁶ Kelimenin veya mütekellimin fasih olmadığı bir durumda belîğ bir kelâmdan söz edilmez. Ancak belâgat niteliğini haiz bir kelâmın, kelimeleri de belîğdir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki *استحوذ* kelimesi muhalefetü'l-kıyâs, *ضَبْرِي* ve *دُسْر* kelimeleri kerâhetü's-sem' *لم أعهد* fiili ise tenafür sebebiyle fesahat ilkelerine uygunlukları açısından tartışılmıştır.⁷ Bu ilke muvacehesinden bakıldığında kelâmın belâgati haiz olmasının, fesahati kuşattığı ve böyle bir tenakuzun olmadığı görülecektir. Ayrıca burada tartışmanın odak noktasına oturması gereken soru, fesahati haiz olup olmadığı belirlenecek olan kelimenin makamının neresi olduğudur? Zira bir kelimenin cümle içerisinde bulunduğu konum, onun fesahati ve belâgatini belirlemektedir. Özellikle ilâhî kelâm söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken nokta, parçada bir niteliğin varlığı veya yokluğu değil, parçanın parça olarak bütün içerisindeki yeri ve bütünü anlamında parçanın pay sahibi olduğu değerdir. Farklı sûrelerdeki benzer âyetlerde değişen bir kelimenin, bulunduğu konteks içerisinde an-

⁵ Ebü'l-Meâlî Celaleddin el-Hatîb Muhammed el-Kazvîni, *el-Îzâh fi ulûmi'l-belâga*, thk. Abdü'l-mün'im el-Hafâcî (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 1/49; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 46.

⁶ Kazvîni, *el-Îzâh fi ulûmi'l-belâga*, 1/41.

⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herveî Horâsânî Şâfîî et-Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, ed. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 141, 146.

lamlı bir yer edinmesi ve o yere diğerinden farklı bir değer katması bunu izah etmektedir. Nitekim Cürçânî'ye (ö. 471/1078) göre müstakil olarak üstün bir özelliği haiz olmayan lafızlar bir araya geldiğinde fasih; fesahat açısından kusurlu olan bir lafız da içinde bulunduğu sentakta kusursuz olabilmektedir.⁸

Lafız veya lafızların anlama yansıyan boyutunun değerlendirmeye alınması önemli bir kriterdir. Ahd vermenin ve almanın ağırlığını yansıtan **أَمَّ** ifadesi veya **عِظَامُهُ** **نَجْمَعُ** **الْإِنْسَانُ** **أَلَّنْ** **نَجْمَعُ** **عِظَامَهُ** **أَعْهَدُ** ifadesi veya **أَيَحْسَبُ** **الْإِنْسَانُ** **أَلَّنْ** **نَجْمَعُ** **عِظَامَهُ** **أَعْهَدُ** ifadesindeki **نَجْمَعُ** ve **عِظَامَهُ** kelimeleri arasındaki geçiş zorluğu bir kusur değil ancak anlamın telaffuza yansımaları bağlamında bir meziyet olabilir. **وَعَلَى** **أُمِّ** **مَنْ** **مَعَكَ** ifadesinde¹⁰ birbiri ardına gelen milletlerin mahreçler ve idgamlarla birbirlerine ulanmasıyla anlama yansıyan lafız bütünlüğü, kusur olmaktan çok ötedir. Nitekim **أَعْهَدُ** kelimesinde boğazın ortasından ucuna doğru sakın bir harfle başlayıp harekeli harfle devam eden fonetik bir geçiş olduğu¹¹ yorumu yapılmıştır. Bu tür farklılıklar konusunda unutulmaması gereken *"Gramer kuralları çerçevesinde kitabı indiren, aynı zamanda aykırı olanı vazedendir."* ilkesidir. Kulağa hoş gelmediği ifade edilen kelime konusunda karar mercii nasıl ki tarihsel bir gerçeklik olan diller arası geçişten kaynaklı herhangi bir müsta'ribe kelime olamayacaksa lafzın bağlamdan kopuk müstakil durumu da olamaz. Aksi takdirde dili yaşıtmaya çalışan nice şairin, nadir kullanılan kelimeleri öğretmek için makâme yazan nice nasirin eserleri anlamsız olacaktır.

1.2. Belâgat, Kastedilen Anlamı İfade Etmek İçin Hatalardan Korunmayı ve Fasih Olanla Olmayı Ayırmayı Kendisine Mercî Kılmıştır

إِنَّ الْبَلَاغَةَ فِي الْكَلَامِ مَرْجِعُهَا إِلَى الْإِخْتِرَازِ عَنِ الْخَطَا فِي تَأْدِيَةِ الْمَعْنَى الْمُرَادِ، وَإِلَى تَمْيِيزِ الْكَلَامِ الْفَصِيحِ مِنَ الْغَيْرِ.¹²

Bu ilke belâgatın veya belâgat sahibi olabilmenin anahtarını işaret etmektedir. Mercî, belâgatın dayanağıdır ve tezahür edebilmesi için elde edilmesi gerekenlerdir. Hedefte belâgat varsa bu ne sadece meânî, beyan ve bed'î'den biriyle ne de ikisi veya hepsiyle gerçekleşir. Kastedilen manayı ifade edebilmek ve belâgatın kusur saydığı bütün hatalardan korunmak için gereken şeylerin tamamıdır. Pek çok belâgat âliminin ifade ettiği gibi bu dayanaklar, bu ilmin elde edilmesinde temel sayılan sarf, nahiv, lûgat vb. ilimlerdir. Zira fasih olan ifadeyi fasih olmayandan ayırabilmenin yolu me-

⁸ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şakir Ebû Fihri (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1992), 45.

⁹ el-Kıyâmet, 75/3.

¹⁰ "Sana ve seninle beraber olan milletlere (bizden selâm ve bereketlerle gemiden in Ey Nûh!)" Hûd 11/48.

¹¹ eş-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tûnisîyye lî'n-Neşr, 1984), 23/46.

¹² Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 1/49.

leke sahibi olmakla birlikte metnü'l-lüga, sarf ve nahiv ilimlerini haiz olmak, anlamsal kapalılıktan uzak durabilmenin yolu beyân ve bed'î ilmini bilmek, bunun dışındaki bütün kusurağlardan arınmak ise ancak meânî ilmini bilmek suretiyle mümkün olabilir.¹³

1.3. Doğru ve Yalanın Mercisi, Hükmün Vakiaya Uygun Olup Olmamasıdır

إِنَّ مَرْجِعَ الصِّدْقِ وَالْكَذِبِ إِلَى طَبَاقِ الْحُكْمِ لِلْوَاقِعِ وَلَا طَبَاقَهُ¹⁴

Cumhura göre doğru ve yalan ifadenin mercisi vakiaya uygun olup olmamasıdır. İfadenin dayanağını belirleyen bu ilkeyi إِنَّ مَرْجِعَ الصِّدْقِ وَالْكَذِبِ إِلَى طَبَاقِ الْحُكْمِ لِلْوَاقِعِ وَلَا طَبَاقَهُ “Doğru ve yalanın mercisi, lafız değil anlamdır.” şeklinde tanımlayan bir ekol de bulunmaktadır. Câhiz (ö. 255/869) veya Nazzâm (ö. 231/845) gibi bu iki görüşten farklı düşünen dilbilimciler de vardır. Örneğin Câhiz'a göre gerçeğe uygun olan ve uygun olduğuna inanılan haber doğru, gerçeğe uygun olmayan ve uygun olmadığına inanılan haber yalandır. Haberin dayanağına inanç dahil olduğunda konu bunlarla sınırlı kalmamıştır. Zira bu ikisi dışında Câhiz, gerçeğe uygun olan ve uygun olmadığına inanılan, gerçeğe uygun olmayan ve uygun olduğuna inanılan, gerçeğe uygun olan ve hakkında herhangi bir inanç bulunmayan, gerçeğe uygun olmayan ve hakkında herhangi bir inanç bulunmayan şekilde dört haber türü daha olduğunu iddia etmiştir.¹⁵ Nazzâm da ilkeye muhalif olarak doğru ve yanlış denilebilen cümlelerin haber tanımı kapsamında değerlendirilmesi ile ilgili olarak bağlayıcı olanın itikat olduğunu savunmaktadır.¹⁶ Zira Nazzâm'a göre Münafıkların نَشْهَدُ إِنَّكَ لِرَسُولِ اللَّهِ “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin.” ifadesi, doğru olmasına rağmen itikatlarına muvafık olmadığı için âyetin devamında وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ “Allah tanıklık eder ki münafıklar kesinlikle yalan söylemektedirler.”¹⁷ denilmektedir. Dolayısıyla haberin doğruluğunun kriteri gerçeğe uygunluğu değil, inanca uygunluğudur.¹⁸

Haber cümlesinin farklı mercilerle açıklanması, ilkenin bir başka ilkeyle tespitini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda haber cümlesinin, doğru ve yanlış hükmünü almasının dayanağının vakiaya uygun olup olmamakla ilgili kuralın testi ve sağlaması şu ilke ile yapılmıştır:

¹³ Hasan b. İsmâil Abdürrezzâk, *Min Kazâya'l-belâga ve'n-nakd inde Abdi'l-kâhir el-Cürcânî* (Kahire: Merkezü'n-Nühâbî'l-Hayriyye, 1981), 1/84.

¹⁴ Ebû Yakûb Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 166; Kâdî Abdunnebî b. Abdurrasûl Ahmed Nekerî, *Düstûru'l-ulemâ-Câmiu'l-ulûm fî istilâhâti'l-fünûn*, ed. Hasan Hânî Fahs (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/173.

¹⁵ Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 1/62; Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 176.

¹⁶ Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-gıyâsiyye*, thk. Ali b. Dahîlillah el-Avfî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1424), 1/253.

¹⁷ el-Münâfikûn 63/1.

¹⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 174.

ceksiniz."²⁷ âyetinde insanoğlunun ölmeyecekmiş gibi yaşadığı hayata tarizle tekit unsurlarının kullanılması, zahirin değil halin muktezası gereği muhatabın inkâr konumuna getirildiğini göstermektedir.²⁸ Meryem'in (as) doğumuyla ilgili olarak zikredilen رَبِّ إِنِّي وَصَّعْتُهَا أُتِي "Rabbim! Onu kız doğurdum."²⁹ ifadesindeki tekit, muhatap ile ilgili değildir; bilakis mütekelimin psikolojisini yansıtmaktadır. Nitekim her tekidin bir inkâra karşılık olması zorunluluğu yoktur.³⁰ وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, daima kötülüğü emreder."³¹ âyetinde de aynı şekilde zahiren tekidi gerektirecek herhangi bir sebep görünmemektedir. Ancak sanki muhatabın "Neden kendini temize çıkarmıyorsun?" şeklinde bir soru sorduğu varsayımıyla ikinci cümle, şibhi kemâli ittisâl olarak vasla hacet bırakmadığı için cevap mahiyetinde olan cümlenin başına gelen إِنَّ harfi, sebep bildiren "fâ" yerine kullanılmış ve zâhirin muktezâsı iktizâ etmemiştir.³²

Konunun uygulamaya ve anlam derinliğine taalluk eden boyutu daha aşikâr bir örnekle şöyle açıklanabilir: Arap dili belâgatinde muhatabın durumuna göre haber üçe ayrılmaktadır. Muhatabın nötr olduğu konuda herhangi bir tekide ihtiyaç duymadan (ibtidâî haber), tereddüt halinde olması durumunda bir tekit ile (talebî haber), inkâr halinde olan muhataba ise en az iki tekit ile (inkârî haber) cümle kurmak esastır. Yani burada esas olan muhataptır. Ancak Münafıkların اللَّهُ كَرَسُولُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ ifadesinde ve karşılığı olan اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ fermanı ilâhîsinde muhatap Efendimiz olmasına rağmen her ikisinde de iki tekit vardır. Birincisindeki إِنَّ ve lâm-ı te'kîf, kendisinin zaten elçi olduğunu bilen muhataplarını ikna edemeyeceklerini düşünen Münafıkların, tedirginliklerini örtmek ve kendilerini rahatlatmak için başvurdukları bir pekiştireç unsuru olmuştur. İkincisinde Allah'ın (cc) iki tekit ile elçisinin elçiliğine şahitlik etmesi ise en az diğer ifadedeki kadar bir tekidin gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.³³

1.6. Müsned ve Müsnedün İleyh Tahsisiyle Doğru Orantılı Olarak Hüküm Güç Kazanır

كُلَّمَا أَزَادَ الْمُسْنَدُ وَالْمُسْنَدُ إِلَيْهِ تَخْصِيصًا أَزَادَ الْحُكْمُ بُعْدًا³⁴

İsim cümlesinde müsnedün ileyh marife, müsned nekradır. Marifeler marifelikleri bakımından eşit güçte değildir. Zamirler marifeler içerisinde en güçlü olandır; daha sonra alem isimler, ismi işaretler ve ismi mevsuller

²⁷ el-Mu'minûn 23/15.

²⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 185.

²⁹ Âl-i İmrân 3/36.

³⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 191.

³¹ Yûsuf 12/53.

³² Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 1/317; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 187.

³³ Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 192.

³⁴ Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 2/9; el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-gıyâsiyye*, 1/310.

gelmektedir.³⁵ Binaen aleyh müsnedün ileyhin kapsamı ne kadar darsa ifade ettiği hükmün gücü o oranda artmakta, vuku ihtimali azalmaktadır. Ne kadar umum ifade ederse müsnedün ileyhin gücü o oranda zayıf kalmakta ve vuku ihtimali artmaktadır.³⁶

Müşriklerin Hz. Peygamberle ilgili farkı mülâhazalarının anlatıldığı ve reddedildiği Sâd Sûresi'nin başında *“Yoksa Rabbinin rahmet hazineleri onların elinde mi?”*³⁷ ve *“Göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı?”*³⁸ şeklinde muhatapların durumlarına dikkat çekildikten sonra الْأَحْزَابِ مِنْ الْأَحْزَابِ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنْ الْأَحْزَابِ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ haberidir. Ebü'l-Bekâ'ya (ö. 1095/1684) göre âyetteki جُنْدٌ mübteda, ما zaid, -ki tahkir ifade etmektedir. مِنْ مَهْزُومٌ haberidir. مِنْ مَهْزُومٌ câr ve mecrûrunun, mübteda veya haberin sıfatı, هُنَالِكَ'nin ise sıfat veya zarf olarak irâb edilmesi⁴⁰ veya Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) belirttiği gibi ليس هنالك takdirinde olması mümkündür.⁴¹ Âyete bahsi geçen ilke muvacehesinden bakıldığında, müsnedün ileyh nekra olduğu ve tahkir ifade eden zaid “mâ” ile umum ifadesi güçlendirildiği için isnâdın vuku ihtimali artmıştır. Dolayısıyla “âmm” ifade ile hükmü takviye edilen müsnedün ileyh, serbest tercüme edildiğinde ifadeye “Oradan buradan toplanmış çeşitli gruplardan oluşmuş bir ordu, eh işte ordu denirse,⁴² şimdiden yenilmeye mahkûm kalabalık bir sürü!” gibi bir anlam katmış olmaktadır.

1.7. Takdim, İhtimam İfade Ederken; Hükümde ve Vukuda Takaddüm İfade Etmez

إِنَّ التَّقْدِيمَ يُفِيدُ الْإِهْتِمَامَ وَلَا يُفِيدُ التَّقَدُّمَ فِي الْحُكْمِ وَالْوُقُوعِ⁴³

Meânî ilminin sekiz temel konusundan olan isnâdın önemli meselelerinden biri takdim-tehirdir. Takdim; tahsis, hasr vb. anlamlar ifade eder. *“İfadede önce zikredilmek hükümde önce olmayı gerektirmez.”*⁴⁴ şeklinde de ifade edilen ilkeye göre cümlenin sentaksı, öne alınan kelimeye hüküm açısından bir seçkinlik kazandırmamaktadır. Bütün eserlerde genellikle örnek olarak verilen *“(Ey Rab-*

³⁵ Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 2/11-34.

³⁶ Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 2/9.

³⁷ Sâd 38/9.

³⁸ Sâd 38/10.

³⁹ Sâd 38/11.

⁴⁰ Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-gıyâsiyye*, 1/310.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, 4/75.

⁴² Bu tercüme, Zemahşerî'nin ليس هنالك takdirine dayanmaktadır. Zira Arap dilinde bu ifade söz konusu tanımlamaya layık olmadıkları halde kendilerine ordu dedikleri göstermektedir. Yani burada “ordu olmak nerde siz nerde” anlamında kullanılmıştır.

⁴³ Muhammed b. Arafâ ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 2/202; Hâlid Osman es-Sebt, *Kavâidü't-tefsîr* (Cîze: Dâru İbn Affân, ts.), 1/379.

⁴⁴ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûk el-lugaviyye*, 259.

bimiz!) Biz yalnızca sana ibadet eder ve yalnızca senden yardım dileriz.”⁴⁵ âyetindeki mansûbâtın takdimi, ulûhiyet ve rubûbiyet konusunda tevhide verilen önemi ifade etmektedir. Dolayısıyla bir kelimenin cümle içerisinde öne alınması onun oluş bakımından önemli olduğuna değil önem verildiğine işaret eder.⁴⁶ Bu bağlamda وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْتَذِرُوا “Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun.”⁴⁷ âyetindeki emirlerde bir hüküm farklılığı veya bir öncelik sonralık söz konusu değildir. Fakat itina göstermek bakımından Allah’a itaatin daha önemli olduğuna dair fikir yürütmek mümkündür. Nitekim namaz kılmayı ve zekât vermeyi peş peşe emreden âyetlerde namaz, önemine binaen öncelenmiştir. وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ وَأَذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ “Hani bütün peygamberlerden; senden, Nûh’tan, İbrâhim’den, Mûsâ’dan, Meryem oğlu İsa’dan sadâkat sözü almıştık.”⁴⁸ âyeti vasılda takdimin vukua değil bağlam gereği üzerinde durulan konuya gösterilen ihtimama ait olduğunun en güzel delillerindedir.

Bu sadette takdim ile ilgili başka ilkelerden de söz etmek mümkündür. Temelde takdimin mantığını farklı cümlelerle ifade eden veya her biri bir yönüne vurgu yapan ve tekrar sayılmayacak olan ilkelerden biri de şu şekildedir: التَّقْدِيمُ لِإِفَادَةِ التَّقْوَىٰ أَعُوذُ عَلَىٰ إثْبَاتِ الْحُكْمِ بِطَرِيقِ الْمُبَالَغَةِ “Takdim, takviye ifade ettiği için mübalağalı olarak hükmün tespitin daha fazla yardımcı olur.”

Takdimin mukaddeme atfedilen bir önemden kaynakladığı ancak bunun hükümde bir tekaddüm ifade etmediği bir önceki ilkede ifade edilmişti. Burada ise takdimin, mukaddem lafzı mübalağalı olarak pekiştirdiği ifade edilmektedir. Cürcânî’nin takdim izale olduğunda ifade ettiği hükmün mübalağalı ispatının ortadan kalktığına dair örnek olarak verdiği ذلك غيري يفعل ذلك cümlesindeki failin, başta olmaması halinde “Bunu benim dışımda biri yapar.” şeklindeki vurgunun kaybolacağını ifade etmesi bunu izah etmektedir.⁴⁹ مثل ve غير kelimelerine özgü olduğu ifade edilen bu ilkeye, مثلك لا يوجد cümlesi de örnek olarak gösterilebilir.⁵⁰ Zira burada kinayeli bir ifadenin anlamının “Senin gibisi bulunmaz.” şeklinde bir vurgu taşıması için müsnedün ileyhin takdimi neredeyse zorunludur.⁵¹

Takdimin söz konusu gücü, nicelikleri ve nitelikleri aynı olan iki farklı cümle üzerinden şu şekilde de izah edilebilir: كل إنسان لم يقم كل إنسان cümlesi ile كل إنسان لم يقم كل إنسان cümlesi bütüm öğeleriyle aynıdır. Ancak müsnedün ileyhin takdimi, ikincisinde cümleye türün bütün fertlerini ayrı ayrı

⁴⁵ el-Fâtihâ 1/5.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur’ân*, 5/191.

⁴⁷ el-Mâide 5/92.

⁴⁸ el-Ahzâb 33/7.

⁴⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-i’câz*, 140.

⁵⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu telhîsi'l-miftâhi'l-ulûm*, 270.

⁵¹ “Neredeyse zorunludur” ifadesi el-Kazvîni’nin وما يرى تقديمه كالملازم ifadesinden kaynaklanmaktadır. Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa*, 2/70.

nefyeden bir özellik kazandırmaktadır.⁵²

1.8. Nekra Bir Müsnedün İleyhin Müsnele Takdimi Kasr İfade Eder

تَقْدِيمُ النَّكْرَةِ عَلَى الْمُسْنَدِ يُفِيدُ قَصْرَهُ عَلَيْهَا⁵³

Müsnele ileyle cümlelerin öznesi, müsnele yüklemidir. İsim cümlesinde asıl olan müsnele ileyle önce gelmesidir. Müsnele, sonra gelir. Muayyen amaçlara göre takdim-tehir yapılabilir. Örneğin isim cümlesinde müsnele; kasr, tenbih (dikkat çekme), muhataba iyi veya kötü bir haber verme veya müsnele ileyle dinlemeye teşvik etme vb. amaçlarla takdim edilir.⁵⁴ Fiil cümlelerinde ise müsnele ileyle, marife veya nekra olabilir. Ancak nekra bir müsnele ileyle müsnele takdiminin ifade ettiği kasr; ifadenin vurgulu, nadir görülen bir başka anlama mebni olduğunu işaret eder. Cürcânî'nin konuya örnek olarak verdiği رَجُلٌ جَاءَنِي "Bana bir adam geldi." ifadesinin جَاءَنِي "Bir adam bana geldi." ifadesinden farkı, gelen kişinin bir erkek olmasına veya birden fazla olmamasına yönelik bir kasr anlamı taşımasıdır.⁵⁵ Cürcânî burada açıkça aynı kelimelerden oluşan iki cümle üzerinden nekra olan bir müsnele ileyle fiile isnat edildiğinde takdimin cümleye kattığı anlama işaret etmektedir. Nitekim Cürcânî ve Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) göre nekra ifadenin takdimi nefye veya istifhama dayansın veya dayanmasın -ki bu örnekte nefiy ve istifham yoktur- mutlak olarak tahsis ifade eder.⁵⁶ İlkenin Kur'ân'daki okuması adına şu âyet örnek verilebilir: وَإِنَّ امْرَأَةً⁵⁷ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا "Eğer bir kadın kocasının çekip gitmesinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur."⁵⁸ Bu âyeti kerîmede korku, nekra bir müsnele ileyle olan امْرَأَةً kelimesine isnat edilmiştir. Dolayısıyla erkek için kullanılan kelimenin aynısı kullanılarak⁵⁸ zikri bile söz konusu olmayan bir toplumda erkeğin nüshuzundan sebep bir korkuya toplum nazarında muteber kabul edilen bir veya birden fazla faktörün değil yine konjonktürel düşünüldüğünde anlamlı olan tek bir kadın sebebiyle isnadın yapılması, buradaki tahsisi anlamlı kılmaktadır. Dönemin şartları düşünüldüğünde ve tek eşli bir erkeğin bir sebeple eşini yalnızlığa terk etmesi veya çok eşli bir erkeğin diğerlerine olan ilgisi sebebiyle eşinin birden yüz çevirmesi, iç bağlam ve dış bağlam birlikte mülahaza edildiğinde;

⁵² Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 2/76.

⁵³ Menâhicu câmiati'l-Medine, *el-Belâga*, 253.

⁵⁴ Behâüddîn Ebü Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübki, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsî'l-Miftâh*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/369.

⁵⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 1/143.

⁵⁶ Sübki, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsî'l-Miftâh*, 1/235; Menâhicu câmiati'l-Medine, *el-Belâga*, 252, 253.

⁵⁷ en-Nisâ 4/128.

⁵⁸ en-Nisâ 4/34.

bahse konu bir kadının kadın olarak ve yalnız olarak tahsisi sebebiyle erkeğe anlaşma yolundan başka bir alternatifini olmadığı neredeyse dayatılmakta ve anlam yoğunluğu, gerçekleşmesine değil kadının böyle bir korkusuna bile verilen değerde kendini göstermektedir.

1.9. İnşâ Cümlesinin Haber Formunda İfade Edilmesi, İnşâ Formunda İfade Edilmesinden Daha Belîğdir

إِبْرَادُ الْإِنْشَاءِ بِصِيغَةِ الْحَبْرِ أَوْلَىٰ مِنْ إِبْرَادِهِ بِصِيغَةِ الْإِنْشَاءِ.⁵⁹

“Rabbim, doğrusu bana indireceğin her bir hayra muhtacım.”⁶⁰ Bir dua cümlesi olan bu âyet-i kerîme inşâ değil haber formundadır. Bu âyette Musâ (as) sekiz günlük mesafenin ve yedi günlük açlığın vermiş olduğu ıstıraba rağmen açıkça bir talepte bulunmadan her şeyden haberdar olan Rabbine münacatını inşâ cümlesinden daha belîğ bir tarzda haber formunda arz etmektedir.⁶¹ En ufak bir lütfâ, en küçük bir iyiliğe muhtaç hali, ihbârî yapının sunduğu latif üslup ile birleşmiş; ayak altlarının soyulmasının verdiği bitkinlik,⁶² patlamış dudaklarından dökülen duadaki “hayr” kelimesinde mâkes bulmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’deki diğer anlamlarına bakıldığında nekra kullanılan bu âyette hayr kelimesi, Mûsâ’nın (as) ibadetine devam edebilme imkânı,⁶³ yeme içme,⁶⁴ iş bulup para kazanma⁶⁵ ve o işi yapabileceği güce kavuşması⁶⁶ gibi konuların hepsine⁶⁷ dair belâgati yüklenmektedir. Ayrıca sebebiyet anlamı taşıyan “lâm” harf-i cerriyle müteaddi olan⁶⁸ “fakîr” kelimesiyle bu haber cümlesi, söz konusu hayırlara “*Hakkımda hayır olmak üzere verdiğin risalet görevim sebebiyle muhtaç oldum.*” anlamını da haiz olmaktadır.⁶⁹ İn’nin haberi olan “fakîr” kelimesinin cümle sonunda gelmesi, peygamberin niyazındaki edebini göstermekte; müteallakı olan harf-i cerrin takdimiyle “bana katından her ne indirirsen” kısmına vurgu yapılmaktadır. Haber formuyla cümlenin sübut ve istimrara delâlet etmesi ve kelime seçiminin gurbette, kimsesiz, zayıf ve yal-

⁵⁹ Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsî'l-Miftâh*, 1/476; es-Sebt, *Kavâidü't-tefsîr*, 2/512.

⁶⁰ el-Kasas 28/24.

⁶¹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 14/587; Seyyid Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, ts., 2/603.

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 13/267-269.

⁶³ el-Enbiyâ 21/73.

⁶⁴ el-Bakara 2/180.

⁶⁵ el-Adiyât 100/8.

⁶⁶ ed-Duhân 44/37.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, 13/269.

⁶⁸ Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsîrül-munîr fî'l-akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1991), 20/79-81.

⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-gayb*, 24/589; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 5/104.

nız⁷⁰ olduğu anlamlarını şamil olması ise ifadenin edebî gücüne ve anlama derinlik katmaktadır.⁷¹

1.10. Herhangi Bir Şekilde Kayıt Taşıyan Bir Cümlelin Nefyedilmesi Durumunda Nefiy Hükümü, Söz Konusu Kayda Yöneliktir ve Özellikle Onun İçin Yapılmıştır

إِنَّ حُكْمَ النَّفْيِ إِذَا دَخَلَ عَلَى كَلَامٍ فِيهِ التَّكْيِيدُ عَلَى وَجْهِ مَنْ الْوُجُوهُ أَنْ يَتَوَجَّهَ إِلَى ذَلِكَ التَّكْيِيدِ، وَأَنْ يَمَعَّ لَهُ خُصُوصًا⁷²

Cürcânî bu ilkeye bağlı olarak bir başka ilkeyi de şu şekilde ifade etmektedir. حُكْمَ النَّفْيِ إِذَا دَخَلَ عَلَى كَلَامٍ فِيهِ التَّكْيِيدُ، فَإِنَّ نَفْيَ ذَلِكَ يَتَوَجَّهُ إِلَى التَّكْيِيدِ خُصُوصًا وَيَمَعَّ لَهُ. *“Tekit içeren bir cümlelin nefyedilmesi durumunda nefiy söz konusu tekide yöneliktir ve özellikle onu kapsar.”*⁷³

Bu ilkeyi izah sadedinde şu âyet örnek olarak gösterilebilir: ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رُبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ *“Bu da demektir ki, halkı habersizken, Rabbin haksızlıkla ülkeleri helâk etmemektedir.”*⁷⁴ Âyetteki nefiy بِظُلْمٍ ile takyit edilmiştir. O halde buradaki nefiy Allah’ın bir beldeyi helak etmeyeceğine değil, kayıt altına alınan “haksızlıkla” helak etmeyeceğine yöneliktir. Cürcânî konuyu لَمْ يَكُنْ رُبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَى بِظُلْمٍ ve يَأْتِكَ الْقَوْمُ مُجْتَمِعِينَ cümleleri ile izah etmiş; birinci cümlede bahsi geçen topluluğun hepsinin gelmediğine dair bir kayıt olduğunu ifade etmiştir. İkinci cümlede ise mütekellim, “o topluluktan hiçbir kimseyi” görmediğini kayıt altına almaktadır.⁷⁵

Cürcânî bu ilkeleri açıklarken bunların müsbet durumlarını da referans göstermiştir.⁷⁶ Nitekim konuyla ilişkilendirdiği رَأَيْتَ مَا جَاءَنِي رَيْدٌ رَاكِبًا ifadesi, failin binekle gelmediğini; cümlelin müsbet hali ise binekle geldiğini kayıt altına almaktadır. Yani buradaki takyit ne cümledeki failin kim olduğuna ne eyleme ne de eylemin müspet veya menfiliginedir. وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَرْنَا فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ *“Allah dileseydi istisnasız yeryüzündeki bütün akıllı varlıklar inanacak”*⁷⁷ idiye veya فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ *“Bunun üzerine meleklere hepsi secde ettiler.”*⁷⁸ âyetindeki birinci tekit nasıl ki istisnasız bütün meleklerin secde ettiklerini, ikinci tekit ise hep birlikte secde ettiklerini ifade ediyorsa⁷⁹ nefiyde de aynı durum geçerlidir. Nitekim herkesin huzuru mahşere nasıl geleceği ile ilgili takyit ifade eden وَكُلُّ أُنُوفِهِمْ دَاخِرِينَ *“Hepsi boyunla-*

⁷⁰ Seyyid Kutub, *fî Zıllalil-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’s-Şurûk, 1985), 4/109.

⁷¹ Hasan Uçar, “Arap Dili ve Belâgatî Perspektifinden Kur’ân-ı Kerim’i Satır Arası Okuma I”, *İlahiyat Alanında Yeni ufuklar* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 247.

⁷² Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 1/279.

⁷³ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 1/280.

⁷⁴ el-En’âm 6/131.

⁷⁵ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 1/280.

⁷⁶ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 1/281.

⁷⁷ Yûnus 10/99.

⁷⁸ Sâd 38/73.

⁷⁹ Ebü’l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil*, ed. Muhyiddîn Misto (Beyrut: Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998), 3/164.

rı bükük olarak O'na gelirler.”⁸⁰ âyetinde herkesin mutlak olarak geleceğine değil, boynu bükük halde gelmelerine dair bir kayıt söz konusudur.

Bu ilkeyle ilgili olarak takyit veya tekidin yer almadığı nefiylere ve hangi durumda müspet ifadenin daha vurgulu olacağına dair bir ilke de ortaya konulmuştur.

1.11. Âmm Lafzın Nefyi Hâs Lafzın Nefyinden, Hâs Lafzın İspatı Âmm Lafzın İspatından Evlâdır

نَفْيُ الْعَامِّ أَحْسَنُ مِنْ نَفْيِ الْخَاصِّ وَإِثْبَاتُ الْخَاصِّ أَحْسَنُ مِنْ إِثْبَاتِ الْعَامِّ⁸¹

Bu ilke aslında iki ilkenin bir araya getirilmesinden oluşan öz bir ilkedir. Bunlardan ilki *“Âmm lafzın nefyi, hâs lafzın nefyine delalet eder ancak ispatı ispatına delalet etmez.”* şeklindedir. İkincisi ise bunun tersi olarak *“Hâs lafzı müspet kılmak, âmm lafzın müspetliğine delalet eder ancak nefyi, nefyine delalet etmez.”* şeklindedir. Zerkeşi (ö. 794/1392) bu ilkeyi izah sadedinde birkaç âyet örnek vermiştir. İlkenin birinci kısmına örnek olarak, Münafıkların ateş yakan bir insan ile teşbih edildiği *“Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah nurlarını yok eder.”*⁸² âyetinde ateş onları aydınlattığında Allah’ın aydınlıklarını değil daha kapsamlı olduğu için nurlarını gidermesinden bahsedilmiştir. Zira nur; güneş, ay, ateş veya daha teknolojik bir aygıt ile elde edilebilen bir ışıktır ve bu ışık giderse sadece yaktıkları ateş kaynaklı bir aydınlatıcıları değil hiçbir nurları kalmayacaktır.

İlkenin ikinci kısmı için *“Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete koşun.”*⁸³ âyeti örnek verilebilir. Zira bu âyette gökler ve yer kadar olan cennetin genişliğinin, uzunluğunun değil eninin zikredilerek anlatılması ifadeyi daha da güzelleştirmektedir.⁸⁴ Nitekim bu ifade muhatabı, enine dair bir hesabın değil uçsuz bucaksız bir mekânın tasavvuruna sevk etmektedir.

1.12. Harflerin artması, anlamın artmasına delalet eder

إِنَّ زِيَادَةَ الْمَبْنِيِّ تَدُلُّ عَلَى زِيَادَةِ الْمَعْنَى⁸⁵

Genel geçer bir kaide olmamakla birlikte bu ilke, Arap dilinde kelimelerdeki harf sayısından anlam çıkarma noktasında çokça kullanılan bir ilke-

⁸⁰ en-Neml 27/87.

⁸¹ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 3/402; Ebü'l-Bekâ, *el-Küllüyyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûk el-lugaviyye*, 889.

⁸² el-Bakara 2/17.

⁸³ Âl-i İmrân 3/134.

⁸⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 403.

⁸⁵ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, 1/219; Muhammed b. Ahmed. Mustafa Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2001), 3/1141.

dir. Lafza güç kazandırılarak anlamı güçlendirmek şeklinde قُوَّةُ اللَّفْظِ لِقُوَّةِ الْمَعْنَى ifadesiyle de yorumlanmıştır.⁸⁶ زِيَادَةُ الْحُرُوفِ ve زِيَادَةُ الْبِنَاءِ şeklinde de ifade edilen bu ilkenin tersi yani harflerin azalması ile anlamın azalması doğru kabul edilmemiştir.⁸⁷

Kelime ve cümleye yapılan eklerin anlama katkısı ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de çokça örnek bulmak mümkündür. Kehf sûresinin sonunda anlatılan Mûsâ (as) kıssasına bu bağlamda bakmak kâfi gelecektir.

Mûsâ (as) söz konusu kıssada gemiyi delen Hızır'a (as) “gerçekten çok kötü bir iş yaptığını”⁸⁸ söylediğinde Hızır ona لَمْ أَفَلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا “Ben, sen benimle kalmaya sabredemezsin, demedim mi?”⁸⁹ diye karşılık verdi. Hızır (as) masum çocuğu öldürünce ise Mûsâ (as) ona “Gerçekten sen çok fena bir şey yaptın!” dedi. Hızır (as) bu kez yukarıdaki cümlesine لَمْ أَفَلْ لَكَ diyerek “Ben sana, dememiş miydim?” zamir ilavesinde bulundu. Hızır (as) kıssanın devamında Mûsâ'nın (as) olaylara en son müdahalesinden sonra سَابِقًا بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا “Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim.”⁹⁰ derken تَسْتَطِعُ kelimesini, meseleleri vuzuha kavuşturduktan sonraki تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا “İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”⁹¹ ifadesinde ise تَسْتَطِعُ şeklinde daha az harfin bulunduğu bir fiili kullandı.

Bu ilkeyi izah bağlamında güzel bir örnek olan söz konusu pasajdaki cümlelere ve kelimelere yapılan ilaveler ve bab değişimleri, içinde bulunulan duruma göre anlam yükünü hafifletmekte ve artırmaktadır.

Sûrenin devamında Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı kendisinden yardım isteyen toplum için Zülkarneyn'in (as) set yapması anlatılmaktadır. Kıssanın sonunda Ye'cûc ve Me'cûc'ün “o seti ne aşabildiği ne de delebildiği”⁹² ifade edilirken فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا denilmiştir. Burada kelimenin binasındaki artının anlama kattığı artışa işaret edecek şekilde sûru aşmak, sûru delmeye nispetle daha kolay bir eylem olduğu için اسْتَطَاعُوا fiili, harfi hafzedilerek اسْتَطَاعُوا şeklinde kullanılmıştır.⁹³

İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*'te dikkat çektiği bu konuya İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) pek çok örnek vermiş ve bu bağlamda “Gaffâr” ve “Tevvâb” kelimelerinin “Gâfir” ve “Tâib” kelimelerinden anlam bakımından

⁸⁶ Hasan b. İsmail Abdürrezzâk, *Hasâisu'n-nizâm fî Hasâisi'l-Arabiyye li'bni Cinnî* (Kahire: Dâru't-Tibâa el-Muhammediyye, 1987), 214.

⁸⁷ Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, 1/69.

⁸⁸ el-Kehf 18/71.

⁸⁹ el-Kehf 18/74.

⁹⁰ el-Kehf 18/78.

⁹¹ el-Kehf 18/82.

⁹² el-Kehf 18/97.

⁹³ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Tefsîrû Sûrati'l-Kehf* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423), 135.

farklı olduğuna değinmiştir. Nitekim ona göre *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ* “Allah çok tövbe edenleri sever ve çok temizlenenleri sever.”⁹⁴ âyetinde tövbe edenlerin tekrar tekrar tövbe ettiklerine bir vurgu vardır.⁹⁵ Anlamın gücüne *يُحِبُّ* fiilinin tekrarı ve *الْمُتَطَهِّرِينَ* kelimesinin tefeul babı da katkı sağlamıştır. Dolayısıyla buradaki temizlenme maddi bir temizliği değil “içi dışı temiz olanlar” anlamında bir arınmayı ifade etmektedir. Kamer sûresinin başındaki *اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ* “*Vakit yaklaştı.*”⁹⁶ ifadesinde *قرب* fiilinin değil de *اِقْتَرَبَتِ* fiilinin kullanılması kıyametin yakınlık anlamını artırdığı *فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُّقْتَدِرُونَ* “Onlara dilediğimizi yapabiliriz!”⁹⁷ âyetindeki *مُّقْتَدِرُونَ* kelimesinin *قَادِرُونَ* kelimesine göre harf ziyadesi sebebiyle daha güçlü bir anlam taşıdığı⁹⁸ *وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ* “*O'nun katındakiler, ne O'na ibadetten çekinir (ve büyükle- nir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar.*”⁹⁹ âyetindeki *اِسْتَحْسَرُوا*’nın yine aynı sebepten dolayı *اَلْحَسْرَةُ*’dan daha belîğ olduğu ifade edilmiştir. *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْيَقِينَ* “*(Fecrin beyaz ipi siyah ipinden) sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için.*”¹⁰⁰ âyetinde *يَبَيِّنَ* fiilinin ve fiilin bu babının tercih edilmiş olması da imsakta fecrin net bir şekilde beklenmesi gerektiği ile tevîl edilmiştir.¹⁰¹ Bu bağlamda Arap dilinde kelime ve cümlelerdeki ziyadeliğin bir harf veya hareke değişiminde bile anlama bir şekilde katkı sunacağına dair görüşler ileri sürülmüştür.¹⁰²

1.13. Hitapta Aslanan Belirli Birine Yönelik Olmasıdır. Hitap Muayyen Olmayan Birine, Bütün Muhatapları Kapsaması İçin Yöneltilabilir

أصل الخطاب أن يكون لمعين، وقد يترك إلى غيره ليُعَمَّ كُلَّ مُحَاطَبٍ¹⁰³

Kazvîni’nin dikkat çektiği bu ilkenin Kur’ân-ı Kerîm’de çok sayıda örneğini görmek mümkündür. Nitekim bu bağlamda ele alınan *وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ* “*O günahkarları rablerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen.*” âyetindeki günahkarların durumunu görmek, sadece Hz. Muhammed’e (sav) aşikâr olacak bir durum değildir.¹⁰⁴

Bakara sûresinde yoksulluklarını gizli tuttukları için insanlar tarafın-

⁹⁴ el-Bakara 2/222.

⁹⁵ Ziyâüddîn Ebü'l-Feth İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed Muhammed el-Havfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü Nehdati Mısır, ts.), 197.

⁹⁶ el-Kamer 54/1.

⁹⁷ ez-Zuhrûf 43/42.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, 197; Muhammed b. Salih el-Useymin, *Te'fsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Suudi Arabistan: Müessesetü's-Şeyh Muhammed b. Salih, 1436), 162.

⁹⁹ el-Enbiyâ 21/19.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/187.

¹⁰¹ Ali Subh, *et-Tasvîru'l-Kur'âni li'l-kiyemi'l-halkiyye ve't-teşrî'iyye* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.), 177.

¹⁰² Mahmut Tefvîk, *İmam el-Bikâ'î ve menâhicuhû fî te'vîli belâgati'l-Kur'ân*, 146.

¹⁰³ Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 2/11.

¹⁰⁴ Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâidi'l-giyâsiyye*, 1/329.

dan çok bilinmeyen ve kendilerini Allah yoluna adadıklarından dolayı seyahat ve ticarete imkân bulamayan bazı fakirlerden bahseden âyette تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ “Onları simalarından tanırsın.”¹⁰⁵ denilmektedir. Bu âyetteki fail her ne kadar müstetir zamir أَنْتَ olsa da âyetin muhatabı olan herkese söz konusu infak edilecek sınıfa karşı bir sorumluluk yüklenmektedir.¹⁰⁶

1.14. İsim Cümlesi Sübut, Fiil Cümlesi Hudûs İfade Eder

إِنَّ الْجُمْلَةَ الاسْمِيَّةَ تُفِيدُ الثَّبُوتَ وَالْجُمْلَةَ الْفِعْلِيَّةُ تُفِيدُ الْحُدُوثَ¹⁰⁷

Bu ilke Arap dili ve belâgatinin önemli ilkelerinden biridir. Cümlenin iki temel unsurunu birbirine bağlayan isnâd, müsned ve müsnedün ileyhten oluşur; isnâd cümlesi ise inşâ ve haber olmak üzere ikiye ayrılır ve haber ya fiil ya da isim cümlesidir. Bu ilkede isim cümlesinin ifade ettiği anlam, sübut, devam, istikrar veya istimrar şeklinde ifade edilmiş; hepsi birlikte إِنَّ الْجُمْلَةَ الاسْمِيَّةَ تُفِيدُ الثَّبُوتَ وَالْجُمْلَةَ الْفِعْلِيَّةُ şeklinde de kullanılmıştır. Fiil cümlesinin ifade ettiği anlam ise hudûs ve teceddüt şeklinde belirtilmiş veya istimrar ifade etse bile bunun kademe kademe ilerleyen teceddüdü bir istimrar olacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Zira fiil, hades (eylem), nisbet (bir faile aidiyet) ve sürekli bir şekilde teceddüd eden zaman olmak üzere üç temel unsurunu uhdesinde barındırmaktadır. Örneğin en-Nisâ Sûresinde art arda gelen âyetlerden ilki كُنَّ لِلَّهِ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ şeklinde, ikincisi أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ şeklinde, üçüncüsü ise tekrar كُنَّ لِلَّهِ أَنْ يُحَقِّقَ عَنْكُمْ şeklinde.¹⁰⁹ Bağlam gereği ilkinde Allah (cc) ilgili konuyu size açıklamak ve söz konusu meselede sizi bağışlamak istiyor, denilmektedir. Zira fiilin başta olması mücerret olarak konuyla ilgili bir muradı ifade etmektedir. Ancak ikinci âyette lafzatullah öne alınmakta ve isim cümlesi ile “Zaten Allah sizi affetmek ister.” denilmektedir. Üçüncüde ise tekrar söz konusu meseleye işaretten “Allah yükünüzü hafifletmek istiyor zira insan zayıf yaratılmıştır.” buyrulmaktadır. Bu üç âyetin öncesine bakıldığında haramlarla ilgili bazı esasların inananlara ferman buyrulduğu görülecektir. Bu yasaklardan sonraki bahsi geçen ilk âyette Allah’ın insanlara bilmediklerini açıklama ve günahlarını bağışlama konusundaki muradı süreklilik bildiren fiil cümlesi ile ifade edilmiş, bu muradın sadece söz konusu olan evlilik vb. konulara dair değil zaman ve mekanı kuşatacak şekilde bir sübut ifade ettiği ise sonraki âyetin isim cümlesi gelmesi ile aşıkâr kılınmış, son olarak insanların yükünü hafifletmek konusunda Allah’ın muradının süreklilik arz ettiği tekrar fiil cümlesine dönülerek vurgulanmıştır.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/273.

¹⁰⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/75.

¹⁰⁷ ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, 2/105; Menâhicu câmiati'l-Medine, *el-Belâga*, 381.

¹⁰⁸ Ahmed b. İbrahim el-Hâsimî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, ed. Yusuf es-Sümeylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 66, 67.

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/26-28.

Vâkıa sûresinde akıtılan meni, toprağa ekilen tohum, içilen su ve yakılan ateş ile ilgili insanları düşünmeye davet eden dört sorunun fiil cümlesi olması veya bu ifadeler muhataplarla ilişkilendirilirken fiil kullanılması, söz konusu nimetlerin Allah'ın lütfu olduğu insanoğluna hatırlatılırken ise نَحْنُ نَحْنُ نَحْنُ نَحْنُ şeklinde hepsinin isim cümlesiyle gelmesi, şüphesiz bu ilke ışığında düşünüldüğünde anlamlı olacaktır. Nitekim sorunun muhatabı insanlık iken, tekrar tekrar yenilenen bu nimetlere fiil cümlesi ile işaret edilmekte; insanların üremesinin devamına, torağa ekilen tohumun sürekliliğine, abı hayat olan suyun kâinatın varlığının değişmez sabitesi olmasına, insanoğlunun en önemli keşfi olan ateşin istikrarlı bir şekilde yanmasına ise ilâhî kudret vurgulanarak isim cümlesiyle dikkat çekilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok örneği bulunan bu ilke, âyetleri karşılaştırmayı ve farkları üzerinde düşünmeyi imleyen bir niteliği haizdir. Nitekim Araf sûresi özelinde bakıldığında benzer kalıptaki cümlelerle aynı mesajları veren peygamberlerden Hûd'un (as) kendilerine faydası dokunmasına rağmen Allah'ı hatırlattığı için rahatsız oldukları bir deve üzerinden toplumuna sabit bir mesajı vurgulayan istikrarı أَنَا لَكُمْ ناصِحٌ أَمِينٌ şeklinde isim cümlesi ile Nuh'un (as) yıllar süren ve kendi ifadesiyle bütün yöntemleri denediği¹¹⁰ dönem dönem yenilenen tebliğ metodu ise diğer peygamberlerden farklı olarak أَنَصْحُ لَكُمْ şeklinde muzârî bir fiil cümlesi ile ifade edilmiştir.

Satır arası okumanın çok daha aşikâr olduğu aynı âyet içerisinde gerçekleşen cümle değişime ise şu âyet güzel bir örnektir: وَإِذْ لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذْ خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ *‘İman edenlerle karşılaşıncı ‘inandık’ derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise ‘Biz sizinleyiz, biz (onlarla) yalnızca alay etmekteyiz’ derler.*”¹¹¹ Münafıkların anlatıldığı pasajdaki bu âyette onların inananlara inandıklarını fiil cümlesi ile kendi taraftarlarıyla bir araya geldiklerinde onlarla ortak hareket ettiklerini isim cümlesi ile ifade etmeleri şu şekilde yorumlanmıştır: Münafıklar, imanlarının yeni bir hadise olduğunu ifade sadedinde Müslümanlara karşı hudûsa delalet eden fiil cümlesi kullanmışlar; kendi dostlarına karşı ise içlerinde olanda sübut ettiklerini, muhataplarının itibar ettiği bir şekilde isim cümlesiyle tekit etmişlerdir.¹¹²

1.15. Anlamı zorlamanın ve lafzî ezmenin getireceği hiçbir hayır yoktur

لَا خَيْرَ فِي شَيْءٍ يَأْتِي بِهِ التَّكْلُفُ فِي الْمَعْنَى وَالتَّعْسُفُ فِي اللَّفْظِ¹¹³

¹¹⁰ Nûh 71/5-10.

¹¹¹ el-Bakara 2/14.

¹¹² Menâhicu câmiati'l-Medine, el-Belâga, 305.

¹¹³ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423), 1/113; Ebû Hilal el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, Kîtabü's-sinâ'ateyn, ed. Ali Muhammed el-Bicâvî -

Câhiz'dan istinbat edilerek çıkarılan bu ilke, arzu edilene ulaşmak için birtakım zorlama anlamlar çıkarma veya lafızları etimolojik bir zulme maruz bırakarak kökenlerinde var olmayan kavramlara sürükleme ameliyesinin faydasız olduğunu ifade etmektedir. Zira mümkün olan varken tekellüfe hacet yoktur. Söz uzadığında tekellüf kaçınılmaz olur.¹¹⁴ Câhiz'in sözün uzaması durumunda söze arız olan bir kusur olarak değerlendirdiği bu konu *"En güzel söz, azı çoğuna hacet bırakmayan ve manası lafzında zahir olan sözdür."*¹¹⁵ deyişinde bir araya getirilmiştir. Belâgatın tanımlarına da yansıyan bu ilke veciz şekilde¹¹⁶ "Yeterli olan az söz, faydasız çok sözden evlâdır" veya *القصدُ أقربُ من التعسفِ الكفِّ أحرى من التكلفِ* şeklinde¹¹⁷ de ifade edilmiştir.

Özetle Belâgat ilmi bu çalışmada ele alınanlardan çok daha fazla ilke üzerine kurulu bir ilimdir. Bir dönem "meleke" şeklinde tanımlanan Belâgat ilmine dair Meânî, Beyân ve Bedî' ilmi kurucularının zihinlerinde var olan bu ilkeler, zamanla teşekkülünü tamamlamıştır. Bu ilkelerin tekamülü sırasında diğer ilimlerden de referans alınmış ve zaman zaman onların kavramları kullanılmıştır. Mantık ve felsefeyi belâgatın temel ilkelerinin oluşumunda pay sahibi olan ilimlere örnek olarak göstermek mümkündür. Zira mantıktan müstağni bir okuma, temel hedefi Kur'ân-ı Kerîm'in layığıyla anlaşılmasını sağlamak olan bir ilim için söz konusu olamaz. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de bidayetinde mevcut olan akıl vurgusu, belâgat ilmiyle disipline edilmiş, mantık ve felsefenin desteğiyle ilkeler haline getirilmiştir. Nitekim yasak olan eyleme götüren eylemlerin de yasak olduğunu ifade eden *ولا تُقربوا* ve *الزنا* "Zinaya yaklaşmayın!"¹¹⁸ şeklindeki bir nehiy, belâgat ilminde kisveye bürünmüş; bir inşâ cümlesinden mantık ilminin kavramlarıyla *النَّهْيُ عَنِ اللَّزِيمِ أبلغُ مِنَ النَّهْيِ عَنِ الْمَلْزُومِ* "Lâzımın nehyi melzûmun nehyinden daha belîğdir."¹¹⁹ formunda bir ilke üretilmiştir.

SONUÇ

İlimler, kendilerine özgü küllî kaideler üzerine inşa edilmiştir. Doğal olarak kuruluş aşamasında zihni varlığından söz edilebilecek olan bu kaidelerin harici varlığından bahsetmek mümkün değildir. Filhakika her ilmin yazılı olmayan temel kuralları ve ilkeleri, üzerine kurulan hükümlerden

Ebü'l-Fadl Muhammed İbrahim (Beirut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419), 173.

¹¹⁴ Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu'l-belâga: el-beyân, el-meânî, el-bedî'* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 199.

¹¹⁵ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/87.

¹¹⁶ Askerî, *Kitâbü's-sınâ'ateyn*, 173.

¹¹⁷ Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nahvî el-Veşşâ, el-Müveşşâ: ez-Zarf ve'z-zürefâ, thk. Kemal Mustafa (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1953), 214.

¹¹⁸ el-İsrâ 17/32.

¹¹⁹ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûk el-lugaviyye*, 1035.

sonra kaide olarak tespit edilmiştir.

Fıkıh ve tefsir gibi ilimlere dair varlığı bilenen küllî kaideler, söz konusu ilimlerin gelişmesiyle oluşturulmuş ve bunlar o ilimlerin anayasası olarak uygulanagelmıştır. Belâgat ilmi de başlangıçta her ne kadar yazılı olmasa da belli başlı ilkeler esas alınarak gelişmiştir. Nitekim lügate ve gramere dair esasların teşekkülü sırasında badiye ehlinin kullanımlarına bu sebeple başvurulmuş; dile dair illetlerin tespitinde veri toplamak ve ilkeler belirlemek, küllî kaidelerin oluşumunda nirengi noktası olmuştur. Sözlü kültür açısından gelişmiş olan Arap dilinin cahiliye şiirlerine ve sonraki dönemlerde metinlere hâkim olan belâgati, İslâm'ın gelişiyile yeni bir alan kazanmıştır. Şüphesiz Arap dili ve belâgatinin gelişimi Kur'ân-ı Kerîm'den bağımsız değildir. Allah'ın kelâmını anlama gayreti bağlamında üretilen teoriler, var olan ama isimlendirilmemiş ve tanımlanmamış olan sanatlar, Kur'ân-ı Kerîm ile geniş bir uygulama havzasına kavuşmuştur.

Bu çalışmada daha önce derli toplu şekilde ele alındığını tespit edemediğimiz Arap dili ve belâgatinin temel ilkeleri, klasik kaynaklardan derlenmiş ve bunlar Kur'ân-ı Kerîm özelinde açıklanmıştır. *رُبَّةُ الْعَامِلِ قَبْلَ رُبَّةِ الْمَعْمُولِ* "Amilin mertebesi, mamulden önce olmaktadır."¹²⁰ gibi daha çok grameri ilgilendiren veya beyan ilmi kapsamına giren ve *الْكِنَايَةُ أُنْبَلُغُ مِنَ الْإِنْفِصَاحِ* "Kinaye yoluyla ifade etmek, bir şeyi açıkça belirtmekten daha belîğdir."¹²¹ şeklinde çok fazla açıklamaya ihtiyaç duyulmadığı için temas edilmeyenlerle birlikte yirmi kadar ilke zikredilmiş ve on beş madde makale boyutlarının el verdiği ölçüde incelenmiştir. İlkelerin tamamına bir çalışmada yer vermek mümkün olmayacağı için en önemli görülen ve özellikle belâgatin tanımı, mercii ve meânî ilmi kapsamında yer alan isnâd, müsned, müsnedün ileyh, takdim, muktazâ-ı hal, muktazâ-ı zâhir, haber-inşâ vb. konulardaki ilkeler öncelikli olarak ele alınmıştır.

Tanımlar içermesi, kavramların karşıtlarıyla zihinde yer etmesi, taksimlerin görselliğinin farklı zekâ türlerine hitap etmesi, ezberinin kolay olması vb. faydaları açısından *الْمَجَازُ أُنْبَلُغُ مِنَ الْحَقِيقَةِ* "Mecaz, hakikat içeren ifadeden daha belîğdir."¹²² şeklinde bir belâgat ilkesini Arap dili öğretiminde de kullanmak mümkündür. Teori ve pratiğin bu bağlamda ilkeler üzerinden anlatılması, önerilere ve yeni çalışmalara açıktır. Makalenin devamı mahiyetinde Arap dili belâgatinin diğer ilkelerinin süreç içerisinde hazırlanması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Hasan b. İsmail. *Hasâisu'n-nizâm fî Hasâisi'l-Arabiyye li'bni Cinnî*. Kahire:

¹²⁰ Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye* (Beirut: Dârü'l-Erkâm, 1999), 138.

¹²¹ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 70.

¹²² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, 1/668.

- Dârü't-Tıbâa el-Muhammediyye, 1987.
- Abdürrezzâk, Hasan b. İsmail. *Min Kazâya'l-belâga ve'n-nakd inde Abdi'l-kâhir el-Cürcânî*. Kahire: Merkezü'n-Nühabi'l-Hayriyye, 1981.
- Ahmed Nekerî, Kâdî Abdunnebî b. Abdurrasûl. *Düstûru'l-ulemâ-Câmiu'l-ulûm fi istilâhâtî'l-fünûn*. ed. Hasan Hânî Fahs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Askerî, Ebû Hilal el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. ed. Ali Muhammed el-Bicâvî - Ebû'l-Fadl Muhammed İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419.
- Attârî, Abdulvahid. *el-Mutavvel me'a hâşiyeti'l-müevvel*. ed. Meclisü'l-Medineti'l-ilmiyye. Pakistan: Mektebetü'l-Medine, 2017.
- Atfık, Abdülazîz. *İlmü'l-me'ânî*. Beyrut: Dârü'n-Nehzati'l-Arabiyye, 1985.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şakir Ebû Fihri. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1992.
- Desûkî, Muhammed b. Arafa. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed. Mustafa. *Zehratü't-tefâsîr*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2001.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kelevî. *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûk el-lugaviyye*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esrârü'l-Arabiyye*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1999.
- Güzel, Mehmet Emin. *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İllet Kuramı*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2002.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. *Cevâhirü'l-belâga fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. ed. Yusuf es-Sümeylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Âşûr, eş-Şeyh Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dârü't-Tûnisiiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn Ebû'l-Feth. *el-Meselü's-sâir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed Muhammed el-Havfî - Bedevî Tabâne. Kahire: Dârü Nehdati Mısır, ts.
- Kazvînî, Ebû'l-Meâlî Celaledin el-Hatîb Muhammed. *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga*. thk. Abdül'mün'im el-Hafâcî. Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd. *Tahkîku'l-fevâidi'l-giyâsiyye*. thk. Ali b. Dahîlillâh el-Avfî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1424.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılalî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1985.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Ulûmu'l-belâga: el-beyân, el-meânî, el-bedî'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Menâhicu câmiati'l-Medine. *el-Belâga*. Medine: Câmiatü'l-Medine, ts.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-Arabiyye üsüsühâ ve ulûmühâ ve fünûnühâ*. Şam: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. ed. Muhyiddîn Misto. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sebt, Hâlid Osman. *Kavâidü't-tefsîr*. Cîze: Dâru İbn Affân, ts.
- Sekkâkî, Ebû Yakûb Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Semerkandî, Seyyid Alâeddin Ali b. Yahya. *Bahrü'l-ulûm*, ts.
- Sübkî, Behâuddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî. *Arûsü'l-efrâh fi Şerhi Telhîsü'l-miftâh*. thk. Abdülhamid el-Hindâvî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

- Subh, Ali. *et-Tasvîru'l-Kur'ânî li'l-kıyemî'l-halkıyye ve't-teşrî'iyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Mu'terakü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'n-Neşr, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1988.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh Herevî Horâsânî Şâfiî. *el-Mutavvel: Şerhu telhisî'l-miftâhi'l-ulûm*. ed. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Tevfik, Mahmut. *İmam el-Bikâ'î ve menâhicuhû fi te'vîli belâgati'l-Kur'ân*, ts.
- Uçar, Hasan. "Arap Dili ve Belâgati Perspektifinden Kur'ân-ı Kerîm'i Satır Arası Okuma I". *İlahiyat Alanında Yeni ufuklar*. ed. Fevzi Rençber. 225-277. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Useymîn, Muhammed b. Salih. *Tefsîrû sûreti'l-Kehf*. Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1423.
- Useymîn, Muhammed b. Salih. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Suudi Arabistan: Müessesetü's-Şeyh Muhammed b. Salih, 1436.
- Veşşâ, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nahvî. *el-Müveşşâ: ez-Zarf ve'z-zürefâ*. thk. Kemal Mustafa. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1953.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak Ebü'l-Kâsım. *el-İzâh fi ileli'n-nahvî*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. ed. Mustafa Hüseyin Ahmed. Kahire: Dârü'r-Reyyân, 1987.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957.
- Zühaylî, Vehbe. *Tefsîrû'l-munîr fi'l-akîdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1991.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Hasan Uçar.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.